Regio Deal bodemdaling Groene Hart

Partijen

1. de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mevrouw Carola Schouten, hierna te noemen: LNV;
2. de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw drs. K.H. Ollongren, hierna te noemen: BZK;
3. de Minister van Infrastructuur en Waterstaat, mevrouw drs. C. van Nieuwenhuizen Wijbenga, hierna te noemen: IenW;
4. de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, mevrouw mr. drs. I.K. van Engelshoven, hierna te noemen: OCW;
5. de Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, mevrouw mr. drs. M.C.G. Keijzer, hierna te noemen: EZK.

Partijen genoemd onder 1 tot en met 5, ieder handelend in hun hoedanigheid van bestuursorgaan en hierna samen te noemen: het Rijk;

6. het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Gouda, namens deze mevrouw Hilde Niezen [wethouder], hierna te noemen: gemeente Gouda;
7. het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Alphen aan den Rijn, namens deze mevrouw Liesbeth Spies [burgemeester], hierna te noemen: gemeente Alphen aan den Rijn;
8. het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Woerden, namens deze de heer V. Molkenboer [burgemeester], hierna te noemen: gemeente Woerden;
9. Gedeputeerde Staten van de provincie Zuid-Holland, namens deze Adri Bom-Lemstra [gedeputeerde], hierna te noemen: provincie Zuid-Holland;
10. Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht, namens deze mevrouw Hanke Bruins Slot [gedeputeerde], hierna te noemen: provincie Utrecht;
11. Dijkgraaf en hoogheemraden van het Hoogheemraadschap van Rijnland, namens deze de heer S. Langeslag [hoogheemraad], hierna te noemen: Hoogheemraadschap van Rijnland;
12. Dijkgraaf en hoogheemraden van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, namens deze de heer L. de Groot [hoogheemraad], hierna te noemen: Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden;
13. Dijkgraaf en hoogheemraden van het Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard, namens deze de heer M. van der Spek [hoogheemraad], hierna te noemen: Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard.

Partijen genoemd onder 6 tot en met 13, ieder handelend in hun hoedanigheid van bestuursorgaan en hierna samen te noemen: Regio;

Alle Partijen, hierna allen tezamen te noemen: Partijen;

Algemene overwegingen

1. Het kabinet Rutte III erkent dat elke regio uniek is. Regio's hebben verschillende kenmerken waardoor elke regio behoefte heeft aan een eigen aanpak en afweging bij het aanpakken van de regionale opgave. De verschillende krachten en uitdagingen die specifiek zijn voor een regio vormen de basis voor een regionale opgave om de brede welvaart, leefbaarheid en economische kracht te bevorderen.
2. De regionale opgave heeft een meervoudig karakter en vergt een integrale aanpak op de verschillende onderdelen van die opgave. Doel is om door verschillende beleidskolommen heen te werken. Verder heeft de regionale opgave een gebiedsoverstijgende impact waarvoor inzet op rijksniveau nodig is maar die ook zorgt voor een vliegwieleffect.
3. Regio Deals hebben tot doel om de regionale opgave aan te pakken. Hierbij wordt samen gewerkt tussen vakdepartementen, decentrale overheden, het bedrijfsleven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties. Voor de aanpak van deze regionale opgaven stelt het kabinet middelen beschikbaar uit de Regio Envelop.

4. Deze integrale en gezamenlijke aanpak is het onderscheidende karakter van de Regio Deals ten opzichte van reguliere beleidsinstrumenten.
5. Met de Regio Deal gaan Rijk en Regio een duurzaam partnerschap aan om de opgave die in de regio speelt gezamenlijk aan te pakken. Het ondertekenen van de Regio Deal is daarbij niet het einde, maar slechts het begin van de samenwerking.
6. Regio Deals gaan om meer dan alleen de inzet van financiële middelen. Zij kenmerken zich ook door een sterke, continue inzet van alle betrokkenen, creëren nieuwe samenwerkingsvormen en niet-financiële ondersteuning om de in de regionale opgave gestelde ambities en doelen te bereiken.
7. Regio Deals leveren daarmee een bijdrage aan welvaart in brede zin.
8. Met deze Regio Deal geven Partijen commitment aan een nieuwe manier van samenwerken. De Regio Deal is een 'coproductie' van bestuurlijke partners, waarbij het primair gaat om het samen oplossen van regionale vraagstukken. Als basis voor deze samenwerking maken Partijen wederzijdse afspraken over de aanpak van de regionale opgave, ieders (financiële) bijdrage daaraan en het gezamenlijk bewaken van de voortgang van de inzet. Partijen hebben de intentie om op reguliere basis samen te komen om de aanpak, bijdragen en voortgang te bespreken.
9. De in de Regio Deal gemaakte wederzijdse afspraken over ambitie, doelen, beoogde resultaten en inzet en aanpak zijn op initiatief van de Regio en in gezamenlijk overleg tussen Rijk en Regio tot stand gekomen en hebben niet als doel eenzijdig vanuit het Rijk voorwaarden te stellen en (financiële) consequenties te verbinden aan de uitkomsten.
10. De middelen uit de Regio Envelop worden beschikbaar gesteld als een decentralisatie-uitkering. De Financiële-verhoudingswet schrijft voor dat daarbij sprake is van beleids- en bestedingsvrijheid. De decentralisatie-uitkering wordt beschikbaar gesteld aan een openbaar lichaam dat aldus zelf de inzet bepaalt van de verkregen middelen.

Specifieke overwegingen

De regionale opgave

Het Groene Hart heeft veel te bieden door de centrale ligging tussen de vier grote steden in de Randstad. Karakteristiek voor deze regio zijn onder meer de landschappelijke diversiteit, de rust en openheid, de unieke cultuurhistorische waarden, de combinatie van natuur, landbouw en steden en unieke streekproducten. De economie is divers en van belang voor de regio en het bredere vestigingsklimaat van Nederland, waarbij landbouw, transport, MKB en maakindustrie alsmede dienstverlening sterke sectoren zijn. Het Groene Hart is van belang voor de leefbaarheid van de mensen die er wonen, werken en recreëren.

Een groot deel van het Groene Hart heeft een veenbodem en is daarom gevoelig voor bodemdaling door veenafbraak of zetting, waarbij door zetting sommige gebieden zelfs dalen met centimeters per jaar. In deze gebieden daalt in feite de bodem sneller dan dat de zeespiegel stijgt. Dat leidt tot problemen, zowel voor het stedelijk als het landelijk gebied, die gevolgen hebben voor de (be)leefbaarheid en het gebruik van het Groene Hart op korte en lange termijn.

In het stedelijk gebied zijn vooral de maatschappelijke kosten voor herstel van funderingen van woningen en bedrijfspanden, cultureel erfgoed en aanleg, beheer en onderhoud van infrastructuur (door zakkende wegen en rioleringen) en de openbare ruimte hoog. Het voorkomen van gevolgen van bodemdaling voor bestaande en nieuwe verstedelijking vergt een fundamentele omslag van extra inspanningen in de investeringsfase. Dit is een essentiële stap om overlast in de beheerfase te voorkomen en besparingen te realiseren.

In het landelijk gebied is de melkveesector een belangrijke economische drager en beheerder van het landschap. Conventionele bedrijfsvoering vergt waterbeheer met verlaagde grondwaterniveaus en als gevolg daarvan bodemdaling door veenafbraak en emissie van broeikasgassen (met name CO_2, 2% van de totale Nederlandse emissie), toenemende hoogteverschillen met onder andere problemen voor het waterbeheer en vermindering van (cultuur)landschappelijke en ecologische waarden. De toekomstbestendige leefbaarheid in het Groene Hart staat onder druk.

Terwijl de urgentie van de stedelijke en landelijke problematiek toeneemt, wordt aan de andere kant duidelijk dat er grote hiaten zitten in met name de toepassingsgerichte kennis over

bodemdaling. Er ontbreekt essentiële kennis over de processen van bodemdaling, de samenhang met andere maatschappelijke opgaven, maar ook de technische en economische handelingsperspectieven voor de lange termijn. Met deze Regio Deal brengen Partijen daarom focus aan op deze kennis. Toepassingsgericht betekent tegelijkertijd dat deze kennis wordt gebruikt om burgers en bedrijven op een goede manier handelingsperspectief te geven in het omgaan met de gevolgen van bodemdaling. Ook zetten Partijen in op toepassen van kennis in nieuwe oplossingen en nieuwe verdienmodellen voor ondernemers. Dit betekent dat concreet ingezet wordt op het meten van bodemgedrag, om nieuwe kennis uit te testen en te experimenteren (bijvoorbeeld met nieuwe agrarische verdienmodellen). De resultaten vormen een essentieel onderdeel van het besluitvormingsproces en in visievorming rondom bodemdaling in het Groene Hart, maar ook daarbuiten.

Aansluiting bij landelijke trajecten
De regionale doelstellingen sluiten op verschillende manieren aan bij landelijke trajecten. Onder meer bij het regeerakkoord van kabinet Rutte III, waarin het Groene Hart staat genoemd als belangrijke en te beschermen open ruimte, het IBP-Vitaal Platteland (Hollands-Utrechtse veenweiden), de visie van LNV "Waardevol en verbonden", het Klimaatakkoord (Tafel Landbouw en Landgebruik, deeltafel veenweiden) gericht op onder meer een substantiële CO_2-reductie, de NOVI, het programma Ons Landschap, de beleidsbrief Erfgoed Telt, het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie waar het gaat om de bestrijding van droogte, hitte, overstroming en wateroverlast via onder andere beïnvloeding van het waterpeil, het Nationaal Kennis- en innovatieprogramma Water en Klimaat, de Nationale Adaptatie Strategie (NAS), het initiatief bewust bodemgebruik en het Uitvoeringsprogramma Bodem en Ondergrond.

Ook het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling (NKB) is van belang. Binnen het NKB zijn trajecten (deelexpedities) gestart om opgedane kennis en ervaring met betrekking tot ophoogmaterialen, onderwaterdrainage en natte teelten te bundelen, analyseren en verder te brengen. Uitbouw met deze Regio Deal betekent dat dit met meer voortvarendheid en toepasbaar resultaat kan worden doorgezet.

Urgentie
De schadekosten als gevolg van bodemdaling door met name zetting en funderingsschade kunnen oplopen tot in de miljarden euro's – zo heeft het Planbureau voor de Leefomgeving becijferd[1]. De brede welvaart komt onder druk te staan. Niet alleen vanwege de economische schade maar ook vanwege de leefbaarheid en veiligheid van woningen, straten, wijken en het buitengebied. De urgentie om duurzamer met de bodem om te gaan is evident, om de gebruiksmogelijkheden en kwaliteit van het Groene Hart en de Randstad op langere termijn vast te kunnen houden.

Waarom rol voor het Rijk?
Het tegengaan van en omgaan met bodemdaling is een complexe en brede maatschappelijke opgave die de organisatorische grenzen en bestuurlijk-juridische mogelijkheden van afzonderlijke gemeenten, provincies, waterschappen en departementen en andere stakeholders overstijgt. Daarom is een gecombineerde aanpak en lange-termijn inzet van Rijk en Regio noodzakelijk. Hierbij is ook de aansluiting bij de doelstellingen van het landschaps- en erfgoedbeleid van belang en de mogelijke kansen die er liggen voor het MKB voor wat betreft innovatie en werkgelegenheid.

Bodemdaling leidt tot hoge maatschappelijke kosten (Planbureau voor de Leefomgeving) en zet ruimtelijk-economische en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen zoals het cultureel erfgoed en landschappelijke kwaliteiten onder druk. De aanpak ervan vraagt om een gezamenlijke en lange-

[1] PBL Rapport Dalende Bodems, Stijgende kosten (2016) : "*Naar schatting zijn de extra kosten/schade aan infrastructuur in het onderzochte stedelijk gebied door bodemzetting tot 2050 1,7 tot 5,2 miljard euro, en die voor funderingsherstelkosten als gevolg van slappe bodems en onvoldoende adequate fundering minimaal 16 miljard euro (huidig prijspeil). Naar schatting zijn de kosten voor zowel infrastructuur als bebouwing in het landelijk gebied maximaal 1 miljard euro (huidig prijspeil).*"

termijn inzet van overheden, bedrijfsleven, kennisinstellingen en andere organisaties op zowel landelijk, regionaal als lokaal niveau.

Op grond van de Omgevingswet heeft het Rijk straks een systeemverantwoordelijkheid voor de fysieke leefomgeving in brede zin. Met de Nationale Omgevingsvisie zorgt het Rijk voor een integrale visie op de fysieke leefomgeving en de wijze waarop de diverse nationale belangen moeten worden geborgd. Naast deze systeemverantwoordelijkheid heeft het Rijk verregaande verantwoordelijkheden in een reeks aan belangen die in landschappen als het Groene Hart spelen. Het gaat onder andere om het versterken van het economische vestigingsklimaat, het bewaken van internationale natuur-, water-, klimaat- en duurzaamheidsdoelen, het beschermen van het cultureel erfgoed en belangrijke open ruimtes zoals het Groene Hart, het waarborgen van een klimaatbestendig Nederland, woningbouwopgaven en het realiseren van de energietransitie (RESsen). Provincies en (samenwerkende) gemeenten geven in hun omgevingsvisies uiting aan hun eigen verantwoordelijkheid en keuzes in de fysieke leefomgeving.

Dit betekent dat Rijk, Regio en haar partners elkaar nodig hebben om te helpen bij het gezamenlijk zorgen voor een goede afstemming en doorwerking van strategische visies en beleid van rijksniveau naar regionaal en lokaal niveau en andersom. Het Rijk kan immers de data uit projecten en pilots en de ervaringen van de impact op inwoners en ondernemers gebruiken voor het bijstellen van beleid en visies. Er liggen daarbij allerlei kansen om toekomstige kosten in stad en land te vermijden, een uitdaging die Rijk en Regio vanuit partnerschap op moeten pakken door samen te werken, samenhang te bewaken en volop in te zetten op kennisuitwisseling. Bovendien kan het Rijk ook een belangrijke rol vervullen bij het aanpassen van wet- en regelgeving wanneer dit bijdraagt aan de implementatie van nieuwe, bodemdalingbestendige technieken en inzichten in de landbouw- of bouwsector.

Het doel van de Regio Deal is om in samenwerking tussen overheden, kennisinstellingen en bedrijfsleven handelingsperspectieven voor burgers, ondernemers en overheden te bieden en innovatieve oplossingen te vinden zowel voor de stedelijke als de landelijke problematiek rondom bodemdaling. Hiervoor is het nodig met alle relevante partijen te werken aan met name toepassingsgerichte kennis. Nadrukkelijk is de opbrengst niet alleen bedoeld voor het Groene Hart, maar voor alle gebieden in Nederland die te maken hebben met bodemdaling: van het Groene Hart als proeftuin van Nederland, naar een structurele verankering van maatregelen en activiteiten in een grootschalig regionaal gebied en tot slot als inspiratie- en kennisbron op landelijk en mogelijk ook internationaal niveau.

De drie strategische doelen (artikel 2) maken duidelijk waarin de meerwaarde ligt van het bundelen van de krachten en ambities van Regio en Rijk.

1. Ambitie, doel en beoogde resultaten Regio Deal bodemdaling Groene Hart

Artikel 1 – Ambitie
De ambitie van Partijen is om het Groene Hart als onderdeel van de Randstad en als belangrijk gebied binnen Nederland economisch vitaal, toekomstbestendig, veilig, duurzaam, landschappelijk aantrekkelijk en leefbaar te houden. Hiermee wordt de brede welvaart voor burgers en bedrijven gestimuleerd en de identiteit van het gebied van en rondom het Groene Hart versterkt. Hiervoor is onder andere nodig dat er nieuwe perspectieven voor burgers, bedrijven en overheden worden ontwikkeld voor het omgaan met de gevolgen van bodemdaling in het Groene Hart en er wordt ingezet op een mix van maatregelen gericht op een meer duurzaam land- en bodemgebruik.

Om de transitie naar een duurzamer land- en bodemgebruik mogelijk te maken, is kennis en innovatie dringend noodzakelijk. De Regio Deal Bodemdaling Groene Hart wil hier een bijdrage aan leveren door in te zetten op toepassingsgericht onderzoek naar bodemdaling en deze kennis om te zetten naar handelingsperspectieven voor inwoners, ondernemers en bestuurders voor het omgaan met de gevolgen van bodemdaling, het afremmen ervan en mogelijk het stoppen van bodemdaling.

Artikel 2 – Strategische doelen
Partijen richten zich in de Regio Deal Bodemdaling Groene Hart op een drietal strategische doelen:

1. Doen en laten zien: Onderzoek doen, projecten en experimenten uitvoeren. Aan inwoners en (agrarische) ondernemers laten zien wat we meten en waarom, welke handelingsperspectieven dit oplevert en wat daarmee bereikt kan worden.
2. Kennis voor nu en later: De Regio Deal levert een structurele proeftuin en kennisinfrastructuur op voor toepassingsgerichte kennis; de resultaten vormen bouwstenen en leveren handelingsperspectieven voor de diverse beleidsterreinen en de besluitvorming daarover.
3. Stevig netwerk waarop we kunnen (door)bouwen: Het (deels) versnipperde en incidentele karakter van samenwerking is veranderd: er is sprake van een stevig web van contacten en een structureel partnerschap tussen Rijk en Regio en ook met en tussen de overige overheden, onderzoekers, bedrijfsleven en inwoners in en buiten het Groene Hart.

Artikel 3 – Operationele doelen
Het algemene doel en de drie strategische doelen (SD's) zijn door Partijen concreet vertaald naar vier operationele doelen voor hun beleidsinzet die de leidraad vormen voor de uitvoering van deze Regio Deal:

a. Kennisontwikkeling voor handelingsperspectief in het Groene Hart en daarbuiten.
Het Groene Hart wil zich ontwikkelen tot een belangrijk kennisgebied over bodemdaling. Het doel is om gevalideerde kennis over bodemdaling voor inwoners, ondernemers en overheden te ontsluiten en beschikbaar te maken. Voorlichting en actief informeren over oorzaken, gevolgen en handelingsperspectief horen hier bij.

b. Toekomstbestendig bouwen en wonen in veengebied
De benodigde ingrepen om de gevolgen van bodemdaling het hoofd te bieden hebben grote invloed op inwoners, ondernemers en overheden in het stedelijk gebied. Het raakt de eigenaren letterlijk in het fundament van hun woon-werksituatie met de daarbij behorende financiële verplichtingen. Tegelijkertijd is hun privébezit ook maatschappelijk eigendom; een monumentaal pand valt onder cultureel erfgoed en het boerenland is onderdeel van het open en karakteristieke veenweidelandschap. Ook de op veengrond al maar zakkende openbare ruimte drijft de maatschappelijke kosten op. Het doel is om bewoners, bedrijven en overheden in stedelijk gebied handelingsperspectief te bieden hoe om te gaan met de effecten van bodemdaling in relatie tot toekomstbestendig bouwen en wonen.

c. Vernieuwd ondernemerschap voor agrarische bedrijven
In delen van het Groene Hart staat het landbouwkundig gebruik van grond onder druk. De landbouwtransitie naar meer circulariteit (kringlooplandbouw) en het doel van CO_2-reductie geeft aanleiding voor andere businessmodellen. Deze doelstelling is gericht op de ontwikkeling van nieuwe en duurzame 'bodemdalingsbestendige' verdienmodellen voor agrariërs in veengebieden. Bovendien hoort bij de doelstelling om hier gedurende de looptijd van de Regio Deal ervaring mee op te doen in het Groene Hart.

d. Bijdrage CO_2-reductie en dialoog
In verschillende trajecten wordt al gewerkt aan klimaatmaatregelen, zoals de toepassing van onderwaterdrainage en CO_2-reductie in veengebieden. Het doel is om de ervaringen en resultaten daarvan nadrukkelijker te verbinden met de inwoners en ondernemers in het Groene Hart.

Artikel 4 – Beoogde resultaten

1. In bijlage 2 bij deze Regio Deal, die daar integraal onderdeel van uitmaakt, staan de beoogde resultaten die binnen de vier operationele doelen op projectniveau worden opgeleverd (output), vermeld.
2. De ambitie van de Regio Deal betreft uiteindelijk het verbeteren van de brede welvaart in de regio door het bieden van handelingsperspectief aan burgers, bedrijven en overheden. Om die ambitie te realiseren is ook informatie op outcome-niveau nodig om ook daarvoor

de resultaten van de Regio Deal te kunnen inventariseren en waar nodig (tussentijds) te kunnen bijsturen bij de uitvoering. Hiertoe wordt na de ondertekening van de Regio Deal een nulmeting uitgevoerd die vervolgens periodiek zal worden herhaald.

3. Onderstaande lijst is een eerste aanzet van indicatoren (outcome) die in de nulmeting meegenomen worden. Rijk en Regio werken deze lijst samen verder uit en werken hierbij samen met relevante partners zoals bijvoorbeeld het PBL en het Centraal Bureau voor de Statistiek.

    a. Aantal ontwikkelde handelingsperspectieven:
        i. Technieken: zoals bijvoorbeeld het concept drijvende woningbouw, toepassing duurzame en levenscyclusbestendige fundering openbare ruimte, vertrouwen in natte teelten, grondverbetering, natuurverrijking, productieverbetering, duurzaam waterbeheer, toegenomen kennis CO_2-reductie;
        ii. Instrumentaria: aantal ontwikkelde/verbeterde/toegepaste stappenplannen, modellen, toolbox, afwegingskaders;
        iii. Governance: aantal nieuwe (publiek-private) netwerken, verbeterde processen, aangepast beleid en besluitvorming;
        iv. Financiën: aantal ontwikkelde en toegepaste verschillende financiële instrumenten en producten.
    b. Toename van kennis bij inwoners, ondernemers, onderwijs, onderzoek en overheden;
    c. Ontwikkelde stappen in de ketenontwikkeling;
    d. Urgentiebesef en handelingsbereidheid bij inwoners, ondernemers en overheden.

Artikel 5 – Inzet en aanpak
Partijen werken samen aan met name toepassingsgerichte kennis door te meten, ruimte voor experimenten te creëren, projecten, pilots en transitietrajecten uit te voeren en in te zetten op kennisuitwisseling tussen de diverse vakgenoten, doelgroepen en programma's. Partijen houden er rekening mee dat bij deze aanpak ook hoort dat er een ander resultaat uit kan komen dan verwacht. Per operationeel doel gaat het om de volgende inzet en aanpak.

<u>Ad a. kennisontwikkeling voor handelingsperspectief in Groene Hart en daarbuiten</u>
Om kennis te ontsluiten over bodemdaling aan inwoners, ondernemers en overheden wordt ingezet op de volgende tweeledige aanpak:

Kennisontwikkeling:
- Tijdens de duur van de Regio Deal zetten Partijen zich in om het beschikken over de juiste kennis over de oorzaken van bodemdaling te bevorderen. Daartoe worden diverse metingen door onder andere kennisinstellingen uitgevoerd met onder andere satellietradar, vliegtuiglaser en extensometers in het stedelijke gebied en daarbuiten. De meetresultaten worden onder andere omgezet in kennis over het tempo van bodemdaling en de oorzaak van gebiedsverschillen daartussen.
- Daarnaast worden door Partijen activiteiten uitgevoerd die gericht zijn op de ontwikkeling en/of verbetering van reken- en beleidsinstrumenten om bedrijfs- en beleidskeuzes te kunnen maken.
- Het opschalen en valideren van kennisontwikkeling uit het Groene Hart naar de landelijke partners of beleid- en onderzoeksprogramma's wordt als onderdeel van de Regio Deal via het NKB opgepakt.
- Het resultaat van dit operationeel doel van de Regio Deal levert input (onder andere meekoppelkansen) voor en wordt gebruikt door Partijen bij de visieontwikkeling voor het Groene Hart en ook voor het IBP Vitaal Platteland en de NOVI.
- Partijen zetten zich in om de opgedane kennis op het gebied van bodemdaling niet alleen regionaal, maar ook nationaal en internationaal uitstraling te geven.
- De ministeries van EZK, IenW en LNV en de Regio zetten zich in om de koppeling met het missiegedreven topsectoren- en innovatiebeleid, bijvoorbeeld met de maatschappelijke thema's Duurzaamheid, Landbouw, Water en Voedsel en Veiligheid, daar waar relevant te versterken.

Draagvlak en communicatie:

- Partijen zetten zich in om op verschillende manieren de dialoog met de samenleving over bodemdaling vanuit verschillende invalshoeken te stimuleren. Dit bevordert het draagvlak en betrokkenheid voor benodigde individuele en maatschappelijk ingrepen, investeringen en moeilijke keuzes maar ook de samenhang tussen stad en land.
- Partijen zetten zich in om een kennis- en bezoekerscentrum te realiseren om kennis te delen en de dialoog met bewoners in en buiten het Groene Hart te stimuleren.

Ad b. toekomstbestendig bouwen en wonen in veengebied

Om handelingsperspectief te bieden aan bewoners en bedrijven voor het toekomstig bouwen en wonen in veengebied wordt ingezet op de volgende aanpak:

Experimenten, projecten en pilots:

- Om meer grip te krijgen op de effectiviteit (levensduur en kosten) van lichtgewicht funderingsmaterialen onder de openbare ruimte worden verspreid door het Groene Hart proefvakken ingericht en gemonitord. Aanvullend worden ook bestaande en nieuwe materialen op functionaliteit getest ter ondersteuning van de besluitvorming binnen projecten om daarmee hoge beheer- en onderhoudskosten en overlast voor inwoners en gebruikers te beperken.
- Om dezelfde reden wordt daarnaast onderzocht of met nieuwe financiële constructies zoals bijvoorbeeld de levenscycluskostenbenadering, de duurzaamheid van de ondergrond aan de voorkant van nieuwbouw- en herontwikkelingstrajecten beter geborgd kan worden.
- Partijen verkennen en ontwikkelen waar mogelijk financiële instrumenten en producten voor pandeigenaren die te maken hebben of krijgen met funderingsproblematiek. In dat kader is het ook belangrijk ervaringen te delen van funderingsaanpak en deze specifiek te maken voor veengebieden.

Handelingsperspectief en dialoog:

- In het Groene Hart zijn de afgelopen jaren belangrijke beleidsmatige bouwstenen en instrumenten ontwikkeld voor onder andere historische binnensteden en de voor- en naoorlogse woningen. Door deze kennis via de Regio Deal bruikbaar te maken voor andere gebieden binnen en buiten het Groene Hart wordt in grote mate bijgedragen aan de ambitie van het nalatenschap die Partijen beogen.
- Er is al onderzoek gaande naar het concept van ‘drijvend bouwen in de veenpolder’ als toekomstbestendige en integrale oplossing voor de bouwopgave op zeer slappe ondergrond. De resultaten uit dit onderzoek worden binnen de Regio Deal verder uitgewerkt door in gesprek te gaan met ontwikkelaars en door deze resultaten te verbinden aan de aanpak van verschillende gebiedsontwikkelingsprocessen. Het doel hiervan is de haalbaarheid en toepasbaarheid van dit concept te bevorderen.

Ad c. vernieuwd ondernemerschap voor agrarische bedrijven (transitie)

Om nieuwe en duurzame ‘bodemdalingsbestendige’ verdienmodellen voor agrariërs te ontwikkelen wordt ingezet op de volgende aanpak:

- Partijen zetten zich in om middels diverse experimenten, projecten en pilots, samen met agrariërs en kennisinstellingen, praktijkvoorbeelden te bewerkstelligen met bijvoorbeeld natte teelten (en de continuering daarvan om het teeltproces beter te doorgronden), het kunnen boeren op hoog water, de ontwikkeling van ondersteunende ketens, aangepaste bedrijfsvoering onder andere door ander landgebruik en financieringsarrangementen.
- Bij het verkennen van nieuwe businessmodellen wordt, in lijn met de LNV-visie, nadrukkelijk gekeken naar de samenhang met de (landschaps-)ecologie. Deze Regio Deal beoogt bij te dragen aan de biodiversiteit, waterkwaliteit, waterveiligheid, ecosystemen en de natuurwaarde van het boerenlandschap.
- Partijen spannen zich in om bij deze activiteiten de samenwerking met diverse organisaties en instituten binnen en buiten de context van de Regio Deal te versterken.
- Partijen spannen zich in om knelpunten in wet- en regelgeving weg te nemen wanneer dit bijdraagt aan de implementatie van nieuwe bodemdalingbestendige technieken en aan nieuwe inzichten in de landbouw- of bouwsector.

Ad d. bijdrage CO_2-reductie en dialoog

Om de ervaringen en resultaten van klimaatmaatregelen te verbinden met de inwoners en ondernemers in het Groene Hart wordt ingezet op de volgende aanpak:

- Het netwerk uit het Groene Hart wordt verbonden met de deelexpedities Onderwaterdrainage en Natte Teelten van het NKB die als schakelpunt in kennis(sen) fungeren. Partijen zetten zich in om herhaling van wat elders al gebeurt te voorkomen en aan te vullen wat er nog ontbreekt.
- Het nemen van bodemdalingremmende maatregelen en andere businessmodellen wordt nog niet overal breed gedragen door de agrariërs in het Groene Hart. Daarom zetten Partijen zich in om een dialoog met alle betrokken actoren over de achterliggende maatschappelijke opgaven te stimuleren.
- Via onder andere interdisciplinair ontwerpend onderzoek worden manieren onderzocht om tegelijk met het tegengaan van bodemdaling en het bieden van nieuw perspectief voor de agrarische sector, ook bij te dragen aan landschappelijke kwaliteit en openheid van het veenweidelandschap. Deze aanpak is ook breder toepasbaar.
- Ook waterberging, de ontwikkeling van natuur of de ontwikkeling van energielandschappen kan de bodemdaling en daarmee uitstoot van CO_2 van het veen beperken. Tijdens de duur van deze Regio Deal worden pilots ingezet om op deze methoden in de toekomst alternatieven te kunnen bieden.
- Op een aantal plaatsen in Nederland wordt al gemeten aan de CO_2-uitstoot uit veengebieden. De meetmethoden verschillende echter nog al van elkaar en het is ook nog niet duidelijk welke meetmethode de beste resultaten oplevert. Door onderling af te stemmen is er afgelopen jaar een landelijk onderzoekstraject ontstaan waarbij in verschillende veengebieden, verspreid over Nederland, met verschillende meetmethoden de CO2-uitstoot de komende jaren wordt onderzocht. Dit levert belangrijke kennis op over de kosteneffectiviteit van maatregelen en daarmee input voor de verdere uitrol van maatregelen in het veenweidegebied.

2. Financiële bijdragen Regio Deal bodemdaling Groene Hart

Artikel 6 – Gezamenlijke financiële bijdragen voor de Regio Deal bodemdaling Groene Hart

1. Het realiseren van de in artikel 3 genoemde operationele doelen, vraagt volgens Partijen de volgende gezamenlijke indicatieve inzet van financiële middelen verdeeld aan de hand van de in dat artikel genoemde operationele doelen:

a. Stedelijke opgave (OD a+b)	€ 10 miljoen
b. Landelijke opgave (OD c+d)	€ 10 miljoen
Totaal	*€ 20 miljoen*

2. Partijen spreken af daarvoor de volgende bijdragen te doen voor de aanpak van de regionale opgave van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart en de in artikel 3 genoemde operationele doelen van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart:
   a. LNV reserveert € 10 miljoen inclusief eventueel verschuldigde BTW vanuit de Regio Envelop als Rijksbijdrage;
   b. de Regio spant zich in een bijdrage van € 10 miljoen te leveren.
3. Partijen hebben de intentie de bijdrage uit de Regio Envelop en de bijdrage van de Regio zoals genoemd in het tweede lid, in te zetten voor het initiëren en/of realiseren van initiatieven en projecten die voortvloeien uit de afspraken in de Regio Deal bodemdaling Groene Hart, om bij te kunnen dragen aan de ambitie en de doelen van deze Regio Deal bodemdaling Groene Hart, zoals verwoord in artikelen 1, 2 en 3.
4. De in het eerste lid genoemde verdeling van de gezamenlijke indicatieve inzet van financiële middelen op hoofdlijnen, geldt als een richtlijn voor de inzet van Partijen voor hun bijdragen zoals genoemd in het tweede lid.
5. LNV stelt de in het tweede lid en onderdeel a, genoemde Rijksbijdrage in afstemming met BZK en de Minister van Financiën beschikbaar als een decentralisatie-uitkering. De Financiële-verhoudingswet schrijft voor dat daarbij sprake is van beleids- en bestedingsvrijheid. De decentralisatie-uitkering wordt beschikbaar gesteld aan de provincie Zuid-Holland die aldus zelf de inzet bepaalt van de verkregen middelen.

6. De in het vijfde lid bedoelde decentralisatie-uitkering komt beschikbaar volgens een aantal termijnen in de jaren 2019 tot en met 2021 waarbij de eerste termijn in 2019 € 5 miljoen bedraagt. De tweede (€ 2 miljoen) en derde (€ 3 miljoen) termijnen worden in 2020 uitgekeerd. Hierover worden in het in artikel 7 bedoelde overleg tijdig afspraken gemaakt.
7. Partijen zijn zich ervan bewust dat gedurende de looptijd van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart, omstandigheden en/of prioriteiten kunnen wijzigen voor de aanpak van de regionale opgave van de regio Groene Hart. Jaarlijks wordt gezamenlijk door de Partijen bezien of er wijziging van de verdeling van de gezamenlijke indicatieve inzet wenselijk is en zij leggen eventuele nadere afspraken hierover vast.

3. Governance uitvoering Regio Deal bodemdaling Groene Hart

Artikel 7 – Governance

1. Periodiek treden Partijen in overleg over de onderlinge samenwerking in het kader van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart. Dit overleg, Rijk-Regio overleg genaamd, zorgt voor het gezamenlijk uitwerken van de afspraken uit deze Regio Deal bodemdaling Groene Hart en voor het volgen van de voortgang, inclusief de in artikel 8 bedoelde monitoring.
2. Het Rijk-Regio overleg bestaat uit de volgende vertegenwoordigers:
    a. Vanuit de ministeries van het Rijk (directie/MT-niveau):
        i. Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit;
        ii. Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties;
        iii. Infrastructuur en Waterstaat;
        iv. Economische Zaken en Klimaat;
        v. Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
    b. Vanuit de Regio:
        i. Gemeente Gouda, namens de 3 gemeenten (wethouder);
        ii. Provincie Zuid-Holland, namens de 2 provincies (gedeputeerde);
        iii. Hoogheemraadschap van Rijnland, namens de 3 hoogheemraadschappen (hoogheemraad).
3. Het Rijk-Regio overleg heeft geen (beslissings)bevoegdheden, maar zorgt voor afstemming tussen Partijen. Hierbij kunnen ook programmatische en financiële ontwikkelingen besproken worden en indien gewenst adviseert het overleg hierover aan de Partijen.
4. Het Rijk-Regio overleg voorziet in zijn eigen werkwijze. Voor de uitvoering van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart maakt het overleg hiertoe nadere werkafspraken en legt deze vast. LNV voert het secretariaat van het overleg in samenwerking met de Regio. Er is een wisselend voorzitterschap van dit overleg tussen Rijk en Regio.
5. Het Rijk-Regio overleg is ook voornemens als samenwerkingspartners te spreken over onder andere de aansluiting en doorwerking van de ambitie en opbrengsten van de Regio Deal op andere relevante beleidsterreinen.

4. Monitoring, evaluatie en communicatie Regio Deal bodemdaling Groene Hart

Artikel 8 – Monitoring

1. Partijen delen in het in artikel 7 beoogde overleg gegevens en documenten over de uitvoering van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart en informeren elkaar in dat overleg in elk geval over de haalbaarheid van voorgenomen projecten en pilots en de voortgang van lopende projecten en pilots in het kader van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart .
2. Monitoring van de uitvoering van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart als geheel aan de hand van de informatie-uitwisseling als bedoeld in het eerste lid vindt door Partijen plaats op drie niveaus:
    a. op het niveau van de inhoudelijke realisatie van concrete projecten en pilots en uitputting van de beschikbare gezamenlijke financiële bijdragen;
    b. op het niveau van de in artikel 4 afgesproken beoogde resultaten en indicatoren;
    c. op het niveau van de in artikel 6, eerste lid, genoemde indicatieve verdeling van de gezamenlijke financiële inzet van middelen.
5. De uitkomsten van de monitoring hebben als doel inzicht te bieden in het verloop en de resultaten van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart alsmede de Regio Envelop in zijn geheel. De monitoring heeft niet ten doel eenzijdig vanuit het Rijk (financiële) consequenties te kunnen verbinden aan de uitkomsten.

6. Partijen zijn voornemens om op basis van deze monitoring, onder leiding van de Regio éénmaal per jaar (totaal 4 keer) een voortgangsrapportage op te stellen over het voorafgaande jaar. Hierin wordt melding gemaakt van:
    a. de programmatische aanpak van de in artikel 3 genoemde operationele doelen;
    b. de voortgang van het doelbereik in relatie tot de in artikel 4 afgesproken beoogde resultaten;
    c. de financiële realisatie van de uitvoering van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart op het niveau van de in artikel 3 genoemde operationele doelen. Indien een voortgangsrapportage (in concept) wordt opgesteld is het voornemen dit te bespreken in het in artikel 7 bedoelde overleg.
7. De Regio kan met de jaarlijkse voortgangsrapportage de Provinciale Staten en de gemeenteraden informeren. LNV gebruikt die rapportage als input voor de jaarlijkse voortgangsrapportage van alle Regio Deals voor de Tweede Kamer.
8. Partijen zijn voornemens om vanaf 2019 op vaste momenten met elkaar in overleg te treden op basis van de monitoring en jaarlijkse voortgangsrapportages.
9. Partijen zijn voornemens om in 2019 gezamenlijk een nulmeting en periodiek een tussentijdse meting uit te voeren op de indicatoren genoemd in artikel 4, eerste en tweede lid van deze Regio Deal. Partijen zijn voornemens om als samenwerkingspartners te spreken over de opzet en uitwerking van deze metingen.
10. Partijen spreken af dat de Regio de uitvoering en werking van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart evalueert en daarvan een eindrapportage opmaakt conform de in het tweede lid onderdelen a tot en met c. Partijen zijn voornemens om als samenwerkingspartners te spreken over de opzet en uitwerking van deze eindrapportage.
11. Aan het einde van de looptijd zijn Partijen voornemens met elkaar het partnerschap en de samenwerking binnen de Regio Deal bodemdaling Groene Hart, zoals geformuleerd in de algemene overwegingen, te evalueren.
12. Ten behoeve van de evaluatie van de Regio Portefeuille voert het Planbureau voor de Leefomgeving een lerende evaluatie uit. De Regio kan hier desgewenst in participeren.
13. Ten behoeve van de monitoring van de arrangementen voor besluitvorming, afstemming, samenwerking, en meer in het algemeen sturing, die nodig zijn voor het uitvoeren van de Regio Deals, op regionaal en op Rijksniveau hebben de ministeries van BZK en LNV een Monitoringstraject Governance opgezet. De Regio kan hier desgewenst in participeren.

Artikel 9 - Communicatie

1. Partijen communiceren eensluidend over de Regio Deal bodemdaling Groene Hart. Hiertoe wordt gewerkt met een kernboodschap. De kernboodschap is:
   Het Groene Hart kampt met een zakkende bodem door zetting en het inklinken van veengrond door ontwatering en droogte. De bodemdaling heeft grote impact vanwege de CO_2-uitstoot vanuit het landelijk veengebied en de kosten die met name in het stedelijk gebied in de in de miljarden lopen. Er zijn daarom nieuwe invalshoeken nodig voor onder andere het wegenonderhoud, de agrarische sector en de fundering van woningen. Binnen de Regio Deal Bodemdaling Groene Hart werken overheden, kennisinstellingen, agrarische sector, bewoners en bedrijfsleven gezamenlijk aan een aanpak voor het omgaan met bodemdaling. Dit doen we door innovatieve experimenten uit te voeren en slim samen te werken. De kennis die we in onze regio verzamelen, kan ook op andere plaatsen in Nederland en mogelijk internationaal worden toegepast. Door gezamenlijk te doen, te delen en in beweging te komen, kent straks iedereen de impact van bodemdaling en hoe we daarmee kunnen omgaan. Zo brengen we een innovatieve beweging op gang met lef en worden we samen bodemdaling de baas!
2. De communicatie over de Regio Deal bodemdaling Groene Hart loopt via de communicatie coördinator van de Regio Groene Hart en de gebruikelijke Rijkskanalen. Dit geldt voor het programma als geheel maar ook voor de afzonderlijke projecten. Er wordt een gezamenlijk communicatieplan afgestemd in het Rijk-Regio overleg en vastgesteld in het regionale bestuurlijk overleg.
3. Projecten die onderdeel vormen van het uitvoeringstraject van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart worden in de communicatie gevraagd kenbaar te maken dat het project mede mogelijk is gemaakt in het kader van de Regio Deal.

5. Slotbepalingen

Artikel 10 – Uitvoering in overeenstemming met Unierecht
De afspraken van deze Regio Deal worden in overeenstemming met het recht van de Europese Unie uitgevoerd in het bijzonder voor zover de afspraken vallen onder de werking van de Europese regels met betrekking tot aanbesteding, mededinging, staatssteun en technische normen en voorschriften.

Artikel 11 - Wijzigingen
1. Elke Partij kan schriftelijk verzoeken deze Regio Deal te wijzigen als er sprake is van bijzondere feiten en omstandigheden die een partij dwingen tot een andere uitvoering van haar aandeel in de Regio Deal. De wijziging behoeft de instemming van alle Partijen.
2. Partijen treden in overleg binnen vier weken nadat een Partij het verzoek tot wijziging heeft kenbaar gemaakt aan secretariaat van het Rijk-Regio overleg. Het secretariaat informeert de overige Partijen uit de Regio over de voorgestelde wijziging en vraagt hen om instemming.
3. Nadat alle Partijen (Rijk en Regio) aan het secretariaat kenbaar hebben gemaakt in te stemmen met het verzoek tot wijziging wordt de wijziging en de verklaringen tot instemming als bijlage aan deze Regio Deal gehecht.

Artikel 12 - Toetreding nieuwe partijen
1. Er kunnen nieuwe partijen toetreden tot deze Regio Deal, die een betekenisvolle/concrete bijdrage kunnen leveren aan het bereiken van de doelstellingen van deze Regio Deal.
2. Een nieuwe partij maakt haar verzoek tot toetreding met daarin opgenomen haar concrete bijdrage/actie/inzet zoals bedoeld in eerste lid schriftelijk bekend aan het secretariaat van het in artikel 7 bedoelde Rijk-Regio overleg.
3. Zodra alle Partijen schriftelijk of per e-mail via secretariaat hebben ingestemd met het verzoek tot toetreding, ontvangt de toetredende partij hiervan schriftelijk bericht waarbij ook de eventuele bijdrage/actie/inzet (financiële, juridische, organisatorische en projectgebonden gevolgen) die hieraan verbonden zijn gemeld worden.
4. Het verzoek tot toetreding en de verklaringen tot instemming worden als bijlagen aan de Regio Deal gehecht.

Artikel 13 - Uittreding
1. Indien een der Partijen zelf uit de Regio Deal bodemdaling Groene Hart wil treden, dan kan deze Partij haar verzoek tot uittreding, met motivatie, schriftelijk bekend maken aan het in artikel 7 bedoelde Rijk-Regio overleg. De Regio kan onderling uittredingsafspraken maken, waarop het Rijk de Regio niet kan aanspreken en vice versa;
2. Op kosten van de uittredende Partij worden voorafgaand aan de uittreding de consequenties van de uittreding voor de uitvoering van de Regio Deal in brede zin inzichtelijk gemaakt (financiële, juridische, organisatorische en projectgebonden gevolgen);
3. In geval van uittreding van één of meerdere Partijen is geen van de andere Partijen jegens de andere Partij(en) schadeplichtig.
4. Zodra alle Partijen schriftelijk of per e-mail via secretariaat hebben ingestemd met het verzoek en proces tot uittreding, verliest de uittredende partij de status van Partij van de Regio Deal en zijn de voor die Partij uit de Regio Deal voortvloeiende rechten en verplichtingen niet meer van toepassing.
5. Wanneer een Partij uittreedt blijft de Regio Deal voor de overige Partijen in stand voor zover de inhoud en de strekking ervan zich daartegen niet verzetten.
6. Wanneer alle Partijen uittreden eindigt de Regio Deal voor alle Partijen.
7. Het verzoek tot uittreding en de verklaringen tot instemming worden als bijlagen aan de Regio Deal gehecht.

Artikel 14 Geschillenbeslechting
1. Er is sprake van een geschil indien één van de Partijen daarvan schriftelijk en gemotiveerd melding maakt aan de andere Partijen, waarna de geschilpartijen binnen 20 werkdagen na een zodanige melding eerst met elkaar in overleg treden om te bezien of in der minne een

oplossing van het geschil kan worden gevonden. Zij informeren het in artikel 7 bedoelde Rijk-Regio overleg over het resultaat hiervan.
2. Indien het minnelijk overleg niet binnen twee maanden leidt tot een oplossing van het geschil kunnen de Partijen overeenkomen om het geschil te laten beslechten door een advies van een onafhankelijk adviseur die door hen gezamenlijk wordt benoemd.
3. Indien het onmogelijk is gebleken het geschil met behulp van de adviseur zoals bedoeld in het tweede lid op te lossen kan één van de geschilpartijen of kunnen alle geschilpartijen zoals bedoeld in het eerste lid, uit de Regio Deal treden of kunnen alle Partijen in overeenstemming met elkaar deze Regio Deal beëindigen, beide met inachtneming van artikel 13 van deze Regio Deal.

Artikel 15 - Nakoming
Partijen komen overeen dat de nakoming van de afspraken van de Regio Deal bodemdaling Groene Hart niet in rechte afdwingbaar is.

Artikel 16 - Citeertitel
Deze Regio Deal kan worden aangehaald als Regio Deal bodemdaling Groene Hart.

Artikel 17 - Inwerkingtreding
Deze Regio Deal treedt in werking met ingang van de dag na ondertekening door alle Partijen en eindigt op 31 december 2023.

Artikel 18 - Openbaarmaking
1. Deze Regio Deal wordt samen met andere afgesloten Regio Deals openbaar gemaakt, onder andere in de Staatscourant, waardoor anderen kennis kunnen nemen van de gesloten Regio Deals.
2. Het Rijk rapporteert over de Regio Portefeuille, alsmede de hieruit voortvloeiende Regio Deals naar de Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Aldus overeengekomen en in tweevoud ondertekend,

De Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mevrouw Carola Schouten

De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw K.H. Ollongren

De Minister van Infrastructuur en Waterstaat, mevrouw drs. C. van Nieuwenhuizen-Wijbenga

De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, mevrouw mr. drs. I.K. van Engelshoven

De Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, mevrouw mr. drs. M.C.G. Keijzer

De burgemeester van gemeente Alphen aan den Rijn, mevrouw Liesbeth Spies

De wethouder van gemeente Gouda, mevrouw Hilde Niezen

De burgemeester van Woerden, de heer V. Molkenboer

Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, mevrouw Adri Bom-Lemstra

Gedeputeerde Staten van Utrecht, mevrouw Hanke Bruins Slot

De hoogheemraad van het Hoogheemraadschap van Rijnland, de heer S. Langeslag

De hoogheemraad van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, de heer L. de Groot

De hoogheemraad van het Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard, de heer M. van der Spek

Bijlage 1 Beoogde resultaten op projectniveau (output)

a. Kennisontwikkeling voor handelingsperspectief in het Groene Hart en daarbuiten.

Kennis voor handelingsperspectief
- Algemeen: data verkrijgen, valideren, duiden en omzetten naar handelingsperspectief;
- Extensometernetwerk (diverse typen) en bodembewegingsmetingen;
- (Vernieuwd) modelinstrumentarium.

Communicatie en netwerken
- Een website over de Regio Deal;
- Ambassadeurs (10+) vanuit diverse doelgroepen;
- Een fysieke informatie/bezoekersvoorziening met een diversiteit aan expositiemateriaal, met een ambitie van 30.000-40.000 bezoekers (per jaar) op vaste locatie en/of mobiel (bij evenementen, markten, festivals, scholen etc.);
- 20-40 Nieuwe netwerkverbindingen tussen inwoners, ondernemers (waaronder ook geldverstrekkers), overheden, onderzoekers en onderwijs (door onder andere bijeenkomsten, deelexpedities via Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling; werkbezoeken tussen projecten en programma's);
- 100 extra vraagafhandelingen gedupeerden en belanghebbenden;
- Aansluiting bij symposium van bijvoorbeeld het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling, Platform Slappe Bodem.
- 5-10 keer unieke landelijke/regionale publiciteit (krant/vakblad/media).

b. Toekomstbestendig bouwen en wonen in veengebied

Kennis
- Rapporten onder andere advies fundering, evaluatie ervaring projecten, onderzoeken historische binnensteden en bodemdaling, inzicht en kwaliteit EPS ter onderbouwing van besluitvorming toepassing;
- Factsheets funderingen en constructies, grond- en oppervlaktewater modellering, aanpak risicodialoog historische steden, proces en betrekken private partijen (doorbreken 'lock-in');
- >10 proefvakken ophoogmaterialen infrastructuur en haalbaarheidsonderzoek nieuwe toepassing techniek.

Handelingsperspectief
- Stappenplan, PvE, richtlijnen, randvoorwaarden en concept beleidsvoorstel(len) funderingsherstel t.b.v. woningeigenaren in dorpskernen veengebied;
- Verbeterd inzicht/aanpak duurzaam en kosteneffectief ophogen bestaand stedelijk gebied;
- Vervolgstappen in beeld voor toepassing concept Drijven Bouwen in praktijk en in dialoog met ontwikkelaars.

Instrumenten
- Toolbox aanpak historische binnensteden met daarin onder andere MKBA methodiek voor bodemdaling in historische steden, juridisch kader aanpak bodemdaling en beslisboom governance arrangementen en bekostigingsmethodieken;
- Uniforme aanpak monitoring proefvakken;
- Nieuwe werkwijze nieuwbouw: kosten levenscyclus meenemen in grondexploitatie.

c. Vernieuwd ondernemerschap voor agrarische bedrijven

Kennis
- Algemeen: data verkrijgen, valideren, duiden en omzetten naar handelingsperspectief;
- Proefvelden natte teelten monitoren, data verzamelen;
- Experimenteren met functiecombinaties natuur, energie, wonen, werken, recreëren;

- Aanleg extensometers: data, analyses en rapporten;
- Factsheets ervaring en kennis natte teelten, veenverrijking met klei, draagkracht grond verbeteren, adaptief weiden, passende koe, weidebuffet;
- Monitoren transitieproces, governance, adaptief watermanagement.

Handelingsperspectief
- Hoe telen en economisch perspectief natte teelten;
- Inzicht en verbetervoorstellen beleid, richtlijnen, vergunningen;
- Kansrijke nieuwe verdienmodellen onder andere op hoog water;
- Nieuw financieringsarrangement bodemdaling remmende maatregelen;
- Een gecertificeerd label voor lisdodde als basisproduct voor verdere verwerking.

Voorlichting en netwerken
- Excursies, onderwijs betrekken, bezoekers rondleiden, open dagen;
- Valideren kennis binnen deelexpeditie, koppeling kennis andere projecten en programma's, dialoog.

d. Bijdrage CO_2-reductie en dialoog

Kennis
- Algemeen: data verkrijgen, valideren, duiden en omzetten naar handelingsperspectief;
- Nuffield scolarship: 4 jonge agrariërs, peer-to-peer, (inter)nationaal kennisuitwisselings/leertraject
- Blijvend meetnet en meetdata, analyses en rapportages in samenhang met Klimaattafelonderzoek (CO_2-reductie)
- Klein demonstratieproject energie

Handelingsperspectief
- Aanpassing curriculum op gebied van Veenweideproblematiek in MBO en HBO
- Beleidsvoorstellen en bouwstenen voor omgevingsvisies
- Inzicht in welke mate energielandschappen bijdragen bodemdalingsopgaves en handelingsperspectief boeren.

Voorlichting en netwerken
- Excursies algemeen publiek en netwerk, diverse informatiedragers;
- Netwerk met en tussen agrariërs, onderzoekers, klimaattafel (80 ondernemers, diverse proeftuinen en onderzoeksinstellingen) door onder andere dialoog, ambassadeurs, inspiratoren.